

GENERÁCIÓK ÉS IRÁNYOK – A MAGYAR AFRIKANISZTIKA A 21. SZÁZAD ELEJÉN

EGY AFRIKA-KONFERENCIA TANULSÁGAI¹

MARSAI VIKTOR – TARRÓSY ISTVÁN

Jelen írás elsődleges célja az, bemutassa, hogyan illeszkedett a Nemzeti Közszerződési Egyetemen 2017 tavaszán létrehozott és tizenkét hónapig egy KÖFOP-pályázatból működtetett országos hatókörű projekt a magyar afrikanisztikát támogató kezdeményezések sorába. Az *Afrika a globalizált világban – lehetőségek és kihívások* elnevezésű Ludovika Kutatócsoport által 2017. június elsejére szervezett „Generációk és irányok” konferencia és a kutatócsoport által felvállalt feladatok újabb lehetőséget szolgáltattak arra, hogy az Afrikával foglalkozó hazai szakmai közösség egyfelől áttekinthesse eddigi eredményeit, másfelől jövőbeni fejlesztési irányokat fogalmazzon meg. A tanulmány nem csupán a júniusi tanácskozás vezérgondolatainak sommázata, sokkal inkább olyan vállalkozás, amely szintetizáló szándékkal az elmúlt évtizedek erőfeszítéseit és megteremtett értékeit köti narratívába – nem titkoltan azért, hogy a 2000-es évek közepétől tartó, a szakmát dinamizáló vállalások újabb megerősítést kapjanak.

Az Afrika Tanulmányok folyóirat olvasóközönségének talán nem kell részletesen indokolni, hogy a rendszerváltást követő két évtizedben a magyar afrikanisztika számára nehéz idők következtek. Azzal, hogy a magyar külpolitika fókuszába a transzatlanti integráció került, az egyéb régiók iránti érdeklődés minimálisra csökkent. Az 1970-es, '80-as évek lendülete egy ideig még kitartott, de az apadó források és érdeklődés hamar éreztették hatásukat a tudományos közösségben is. Az afrikanisták akkori „új generációja” – ahogyan Szabó Loránd nevezte² többek között Füssi Nagy Gézát, Sárkány Mihályt, Benkes Mihályt, Biernaczky Szilárdot, Gábris Gyulát, Pócs Tamást, Sebestyén Évát – 1981-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetemen útjára indították az Afrika Kutatási Programot, mellyel 1982-ben, 1984-ben és 1989-ben három nemzetközi konferenciát is rendeztek, valamint a 20. század legmértvadóbb hazai terepi munkáját valósították meg az 1987-88-as Magyar Tudományos Afrika Expedíció³ formájában. 1992-ben a kutatási programból ELTE Afrikanisztika Oktatási Program vált, melybe további fiatal kutatók, így például Búr Gábor, Régi Tamás, Lugosi Győző kapcsolódtak be. 2000 körül azonban a program – komoly intézményi, akadémiai és pénzügyi támogatás hiányában – háttérbe szorult és az évtized közepére valójában megszűnt létezni.

Új lendületet éppen a 2000-es évek közepétől kapott az afrikanista közösség, miután számos, tartalmát tekintve pozitív és bátorító tartalmat kinyilvánító Afrika-eseményre, többek között a 2004-es, a Four Seasons Hotelban tartott Afrika-konferenciára, illetve a 2006-ban az ELTE-n lebonyolított tanácskozásra, valamint a 2007-ben a Pécsi Akadémiai Bizottság székházában rendezett 2. Országos Afrika-konferenciára került sor. A 2006-os budapesti esemény példaértékű összefogás eredménye volt, mely többek között az akkor 60 éves Füssi Nagy Gézát köszöntötte. Az egykori leningrádi ösztöndíjas, képzett szuahéli-bantuista munkássága előtti tisztelgés a 2000-es évek egyik legfontosabb tanulmánykötetét is eredményezte: a Sebestyén Éva, Szombathy Zoltán és Tarrósy István által szerkesztett *Harambee* című könyv⁴ csaknem 40 afrikanisztikai írást foglalt egybe, felvonultatva a hazai tudáspaletta számos képviselőjét.

Mindezek megerősítették azt az egyezményes igényt, hogy szükség van a magyar „Afrika-tudások” felkarolására, de még inkább széles körű megosztására és főképp folyamatos bővítésére. A Pécsi Tudományegyetemen létrehozott Afrika Kutatóközpont, valamint a 2007 óta megszakítás nélkül megjelenő, mára a Magyar Tudományos Akadémia több bizottságánál C kategóriás szaklapként nyilvántartott Afrika Tanulmányok folyóirat, továbbá a Magyar Afrika Társaság (AHU) által 2013-ban létesített online Magyar Afrika Tudástár (MATT) mind a hazai afrikanisztika megerősítésének – egyúttal újbóli megerősödésének – egyértelmű bizonyítékai, illetve alapelemei. A MATT létrehozói pontosan fogalmazták meg szándéuk mibenlétét amikor azt írták, hogy törekvéseik háttérében valójában az rejlik, hogy: „a hazai afrikai ismeretek összegyűjtése és közreadása közben tükröt állítsunk magunk elé: vajon hol tartunk, milyen (helyes vagy akár hamis) ismeretek úszkálnak mindennapi közös életünk széles nagy medrében.”⁵ A MATT-ot mindvégig Balogh Sándor üzletember, többek között az AHU elnöke és a hazai afrikanisztikai tudásbázis szélesebb körben való elérését elősegítő kezdeményezések talán legnagyobb magyar mecénása támogatta. A kutatói, oktatói és civil szektorbeli tapasztalatokból volt képes táplálkozni mindezekon felül a HAND Szövetség Afrika munkacsoportja által koordinált javaslat, mely „Stratégiai ajánlások Magyarország leendő afrikai fejlesztési stratégiájához” címmel⁶ látott napvilágot 2010–11 fordulóján. Az ajánlások szerkesztői, Morenth Péter és Tarrósy István előszavukban aláhúzták, hogy azt szeretnék, ha az ajánlások „reflexiókra, építő kritikára ösztönöznék az Afrikával foglalkozó, Afrikáért, és a magyar-afrikai kapcsolatokért bármely szektorban dolgozó szereplőket.”⁷

A 2011-ben a Külügyminisztérium gondozásában megjelent „Magyar külpolitika az Uniós elnökség után” című dokumentum,⁸ amely – nem hivatalosan ugyan, de – külügyi stratégiaként működött a következő években, volt a változás első markáns jele. Az ebben megjelenő „globális nyitás” politikájában a szubszaharai térség már önálló fejezettel szerepelt, és a szöveg lényegében az összes olyan elemet tartalmazta, amely napjainkig meghatározza a magyar kormányzat gondolkodását és cselekvését a földrésszel kapcsolatban. A fent említett „Stratégiai ajánlások” e fejezet megszületéséhez jelentős mértékben járult hozzá. Fontos lépés volt, hogy a dokumentum

hangsúlyozta, a kontinens szerepe a globális térben felértékelődőben van, és „különösen Afrika nyersanyagban és energiafordozókban gazdag országai indultak gyors gazdasági növekedésnek.”⁹ A gazdasági lehetőségek mellett ugyanakkor említésre kerültek a kihívások is, amelyekkel szembe kell néznünk, illetve a humanitárius megfontolások, melyek kapcsán Magyarországnak is további tennivalói vannak. A dokumentum mellett, hogy hangsúlyozta az EU-keretekben rejlő lehetőségeket, rámutatott arra, hogy hazánknak önálló Afrika-stratégiára van szüksége, mert csak így érvényesítheti saját érdekeit a kontinensen. Ennek kapcsán megjelent az igény több külképviselet újrainvitására. Fontos gesztus volt, hogy a dokumentum nem feledkezett meg arról a tényről sem, hogy bár „a kormányzati, diplomáciai aktivitást pótolni nem képes, de hiányosságait valamelyest ellensúlyozta az utóbbi évek során a magyar civil szféra” a kontinensen.¹⁰ Való igaz: a szűk esztendő alatti érték- és kapcsolatmentésben ezek a szereplők, az NGO-któl kezdve a tudományos világ szereplőit sokat tettek annak érdekében, hogy ezek a szálak megmaradjanak, sőt esetenként tovább erősödjenek-fejlődjenek.¹¹

A 2011-es dokumentum megjelenését nem követte földcsuszamlásszerű változás, a benne foglaltak megvalósítására lassú építkezés vette kezdetét. 2013-ban sor került az első Budapest Afrika Fórum (BAF) megrendezésére, amely az Afrikai Egység-szervezet megalakításának 50. évfordulója alkalmából igyekezett új lendületet adni hazánk és a kontinens kapcsolatainak.¹² A rendezvény során talán a legnagyobb diplomáciai eredményt az jelentette, hogy sikerült az Afrikai Unió Bizottságának elnökét, Nkosazana Dlamini-Zuma asszonyt meghívni a találkozóra. 2015-ben megrendezésre került a második Budapest Afrika Fórum is,¹³ amely elsősorban az oktatásra koncentrált. Ehhez jó alapul szolgált a felfutó Stipendium Hungaricum program,¹⁴ amelynek keretében hazánk 18 szubszaharai országnak 375, négy észak-afrikai országnak pedig 400 felsőoktatásbeli ösztöndíjas helyet ajánlott fel.¹⁵ A magyar-afrikai kapcsolatokat revitalizálásában fontos lépésnek bizonyult a külügyi tárcán belül az önálló Afrika Főosztály újraalakítása 2014-ben, amely az Afrikai és Közel-Keleti Főosztályból vált ki. Ez mindenképp komoly előrelépést jelentett, ugyanakkor mind a mai napig nem sikerült teljesen áthidalni az ebből fakadó szervezeti ellentmondásokat, nevezetesen, hogy az észak-afrikai államok egy másik szerv, a Közel-Kelet és Észak-Afrika Főosztály fennhatóság alatt maradtak ugyanúgy, mint egyes „billegő” államok (lásd Szudán).¹⁶ A képet tovább bonyolítja az egyes nagykövetségek illetékessége: Szudán mellett a kairói követség felügyeletébe

A dokumentum mellett, hogy hangsúlyozta az EU-keretekben rejlő lehetőségeket, rámutatott arra, hogy hazánknak önálló Afrika-stratégiára van szüksége, mert csak így érvényesítheti saját érdekeit a kontinensen. Ennek kapcsán megjelent az igény több külképviselet újrainvitására

tartozik még Dél-Szudán, Csád és Eritrea is,¹⁷ míg a líbiai felelős Nigerért.¹⁸ Igaz azonban, hogy mindezen területek a Déli Nyitásért felelős helyettes államtitkár alá tartoznak.¹⁹ A BAF amúgy nem csupán két alkalmat kimerítő vállalkozásnak bizonyul, ugyanis éppen az önálló Afrika Főosztály szervezésében kerül sorra a harmadik tanácskozás 2018. június 20–21. között. Az esemény központi témája a mezőgazdaság és az e területen megfogalmazható magyar-afrikai együttműködések lesznek.

A konferencia apropója

2017 tavaszán a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen megvalósuló KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében tizenkét hónapos futamidőre létrejött az *Afrika a globalizált világban – lehetőségek és kihívások* elnevezésű Ludovika Kutatócsoport. A kutatócsoport öt állandó tagja mellett a megszülető monográfiákon, tanulmányokon, konferencia-előadásokon keresztül közel félszáz hazai és külföldi kutatót vont be munkájába. A projektnek kiemelt célja volt, hogy feldolgozza a magyar közigazgatásban fellelhető Afrika-tudást, anyagokat készítsen, amelyeknek mind az államapparátusban, mind a tudományos életben hasznát veszik, illetve, hogy a maga szerény keretei között további lökést adjon a magyar afrikanisztika fejlődésének. Éppen ezért a Marsai Viktor vezetésével működő kutatócsoport tagjai között helyett kapott Tarrósy István, a pécsi Afrika Kutatóközpont vezetője, illetve a Magyar Tudományos Akadémia IX. Osztályának Nemzetközi és Fejlődéstanulmányok Tudományos Bizottsága keretében működő Afrika Albizottság titkára, néhány PhD-hallgató, egy teljes taggal és egyéb résztvevőkkel a római Institute for Global Studies, valamint külsős munkatársakként a hazai afrikanisztika szempontjából meghatározó szereplők.

A 2017. június 1-i konferencia fő gondolata az volt, hogy egy rendezvény keretében gyűjtse össze a hazai afrikanisztika művelőit, illetve fórumot biztosítson a magyar afrikanista-közösség tagjainak, valamint a téma iránt érdeklődőknek, ahol akadémiai keretek között megvitathatják a tudományág hazai állását, az eddig elért eredményeket, a nemzetközi trendeket, illetve a jövőbeni kutatási területeket, irányokat, módszereket. A konferencia célkitűzése volt az is, hogy a tudományos közösség a közigazgatási szereplők – elsősorban a Külgazdasági és Külügyminisztérium – bevonásával feltérképezze, hogy a közigazgatásban milyen feldolgozandó ismeretek halmozódtak fel a kontinens viszonylatában, valamint az államapparátus milyen területeken tudja hasznosítani a kutatóközösség munkáját, illetve milyen új témákban várna tőle további segítséget. A rendezvény a szűk értelemben vett tudományos és közigazgatási szereplők mellett nyitott volt a civil szféra képviselői, illetve az Afrikát szerető szélesebb közönség felé is.

A konferencia szervesen illeszkedett abba a folyamatba, amely a hazai afrikanisztika megújítását, továbbrendelését tűzte zászlajára. Az elmúlt években ennek leglátványosabb elemei az MTA IX. osztályán belül az önálló Afrika Albizottság megalakítása, a lektorált Afrika Tanulmányok folyóirat C kategóriás lappá

nyilvánítása, a hazai, graduális képzésben történő afrikanisztika oktatás újraindítására tett erőfeszítések, illetve a kelet-közép-európai térség egyik legrangosabb ilyen típusú rendezvényévé kinövő nemzetközi Pécsi Afrika Konferencia (Pécs African Studies Conference)²⁰ kétévenkénti megszervezése. A június 1-i konferencia elsősorban arra fókuszált, hogy röviden összegezzük, hol is tartunk most ebben a folyamatban; mi az, amit már elértünk, és mi az, ami felé még törekednünk kell; illetve, hogy miként lehet kezelni az egyes generációk eltérő tapasztalatait.

A rendezvényt **Koller Boglárka**, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Nemzetközi és Európai Tanulmányok Karának (NETK) dékánja nyitotta meg. Dékán asszony hangsúlyozta, a kar vezetése fontosnak tartja az afrikai kutatási irányt, hiszen hasonló kezdeményezések indultak a nyugat-balkáni térség, a Közel-Kelet vagy az Európai Unió viszonylatában. A NETK saját kapacitásai ugyan korlátozottak ahhoz, hogy önállóan vezesse ezeket a kutatási irányokat, de a rendelkezésre álló infrastrukturális és anyagi háttérrel mindenképp támogatni szeretné az együttműködést más szereplőkkel. Koller Boglárka arra kérte a résztvevőket, „hogy a legtágabban gondolkodjanak az együttműködés lehetőségeiről. Publikációk, kutatások tekintetében megvan erre a lehetőségünk, nyitottak vagyunk arra, hogy az afrikanisztika vezető tudósait bevonjuk a kar munkájába.”²¹

Bayer József akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia Afrika Albizottságának elnöke szintén hangsúlyozta megnyitójában, hogy a kontinens jövője meghatározó nem csupán Európa, de az egész emberiség szempontjából. Ez interdiszciplináris kutatásokat és a jelenleginél is átfogóbb megközelítést igényel.

 Koller Boglárka

▲ Bayer József

Ahogy elnök úr kiemelte, „a nemzetközi politikának több figyelmet kell szentelnie az afrikai politikai stabilitásra, hiszen ezek hiánya könnyen kaotikus viszonyokat, polgárháborúkat, migrációs hullámokat szülhet. Ha nem sikerül megoldani Afrika lakosai számára a kontinens élhetővé tételét, akkor a világ összes többi része meg fogja ezt szenvedni.”²²

A megnyitók és az első panelrész közti átkötőben mind **Tarrósy István**, mind **Marsai Viktor** hangsúlyozta, hogy az előadók személyének kiválasztása nem jelent „rangsorolást” a tudományág vonatkozásában, és éppen azért maradt a programban viszonylag tágabb időkeret az előadások között, hogy legyen lehetőség a felszólalásokra, párbeszédre. Tarrósy hangsúlyozta, hogy a rendezvény célja a szakma láthatóságának növelése, és az 1980-as, '90-es évek nagy konferencia-hagyományának újraélesztése, amely Péccsel már megkezdődött, valójában 2007-től.

Az első panelben három előadás kapott helyet. **Búr Gábor**, az ELTE BTK

Búr hangsúlyozta, hogy a „mi nem voltunk gyarmatosítók” védernyője alatt valójában számos hazánk-fia kivette a részét a rabszolgakereskedelemből/tartásból, illetve a kollektív gyarmatosítás jelentette előnyökből

Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem Tanszékének tanszékvezetője a magyar afrikániztika gyökereiről és történetéről tartott előadást, elsősorban az 1945 utáni korszakra koncentrálva. Búr hangsúlyozta, hogy a „mi nem voltunk gyarmatosítók” védernyője alatt valójában számos hazánkfiá kivette a részét a rabszolgakereskedelemből/tartásból, illetve a kollektív gyarmatosítás jelentette előnyökből. Az első év, amikor nagy számban érkeztek afrikaiak hazánkba, az 1949-es budapesti Világifjúsági Találkozó (VIT) volt. 1956 után a menekülő magyarok egy része a fekete kontinens felé vette az irányt: mintegy 1800 honfitársunk telepedett le Dél-Afrikában, de például Dél-Rodéziában is félszáz magyar lett új otthonra. Azt, hogy a dekolonizáció időszakában egyes afrikai gazdaságok milyen jó állapotban voltak, jelezte, hogy Ghána – amelynek GDP-je ekkor a kétszerese volt Dél-Koreáénak – adományokat küldött a baráti Magyarország számára. A diplomáciai kapcsolatok felvétele gyorsan megtörtént az egyes függetlenné vált államokkal, amelyeket általában gyorsan követtek a magas szintű látogatások: Kwame Nkrumah 1961-ben, Hailé Szelasszié 1964-ben járt hazánkban. Csak a hatvanas években mintegy 780 afrikai diák tanult Magyarországon. Tanszékvezető úr hangsúlyozta, hogy nem csak a jövő trendjeiben, hanem múltunkban is van mit kutatni, hiszen a levéltári anyagok döntő többsége továbbra is feldolgozatlan ezekben a témákban. Ezért indokolt lenne mind ország-specifikus, mind tematikus kutatásokra nagyobb figyelmet szentelni.

A panel másik két előadója a magyar közigazgatás, egészen pontosan a Külgazdasági és Külügyminisztérium (KKM) szemszögéből beszélt hazánk Afrika-kapcsolatairól. **Horváth Márk**, a KKM Afrika Főosztályának főosztályvezetője az

 Búr Gábor

újjáalakult szervezeti egység munkájáról, illetve a Déli Nyitás szubszaharai ágáról beszélt. Ennek kapcsán kifejtette, hogy az egy pragmatikus, exportorientált, kölcsönös előnyökre koncentráló politika, amelynek ugyan fő szegmensét a gazdaság adja, de nem elhanyagolható részét teszi ki a kultúrdiplomácia, a biztonságpolitika vagy épp a keresztény csoportok védelme. Főosztályvezető úr hangsúlyozta, hogy hazánk egy már elindult folyamatba, nemzetközi trendbe csatlakozik bele, a remények szerint nem túl későn: bár a lemaradás – még akár regionális (V4) – viszonylatban is nagy, talán nem behozhatatlan. Horváth Márk röviden ismertette a kontinens gazdasági mutatóit, hangsúlyozva, hogy bár a tavalyi esztendő a visszaesés éve volt, fontos differenciálnunk az egyes országok között, hiszen – akárcsak a világgazdaságban – egyesek (Kenya, Szenegál, Elefántcsontpart) itt is profitáltak az alacsony kőolajárból. Az élénkülő kapcsolatok jele a nagykövetségek újrainyitása: miközben a legkritikusabb időszakban mindössze két magyar külképviselet működött a szubszaharai régióban (Nairobi, Pretoria), mára ez Abujával, Addisz-Abezával, Acrával és Luandával bővült, miközben a térségben szolgáló diplomaták száma is megháromszorozódott. Bár ez még mindig messze van az 1980-as években tapasztalható „csúcstól” (ekkor 11 nagykövetség működött Fekete-Afrikában), tekintetbe véve, hogy alig néhány év alatt került sor a nyitásokra, komoly eredmény. Az akkredítációnak köszönhetően ma a külképviseletek három kivételével (Comore-szigetek, Burundi, Malawi) mind a 47 térségbeli országot lefedik. Horváth Márk hangsúlyozta annak fontosságát, hogy a szubszaharai országok budapesti jelenléte is bővüljön: erőfeszítések történtek arra, hogy Dél-Afrika, Nigéria és Angola mellett Kenya és Ghána is külképviseletet nyisson Budapesten. Az afrikai jelenléte mellett 13 tiszteletbeli konzul erősíti hazánkban.

Főosztályvezető úr kiemelt fontosságot tulajdonított a Stipendium Hungaricum ösztöndíjaknak, amelyek húsz szubszaharai országot céloznak meg mintegy 455 felsőoktatásbeli hellyel. Ebből eddig hét megállapodás került aláírásra 300 fős létszámra, amelynek keretében jelenleg 200 hallgató tanul hazánkban mester- és PhD-képzésben.

Horváth Márk kiemelte, hogy a hazai tudományos közösség már eddig is kiváló politikai, biztonságpolitikai elemzésekkel segítette a KKM munkáját. Az a terület, ahol több segítségre lenne szükségük, elsősorban a gazdasági szektor, ahol még több alapkutatásra, illetve elemzésre lenne igény.

Suha György, Magyarország területére kijelölt tiszteletbeli konzuli tisztviselőként való kapcsolattartásért felelős miniszteri

Horváth Márk kiemelte, hogy a hazai tudományos közösség már eddig is kiváló politikai, biztonságpolitikai elemzésekkel segítette a KKM munkáját. Az a terület, ahol több segítségre lenne szükségük, elsősorban a gazdasági szektor, ahol még több alapkutatásra, illetve elemzésre lenne igény

biztos *A magyar afrikanisztika lehetőségei a hazai külpolitika támogatásában* című előadásában még konkrétabban vizsgálta a Horváth Márk által felvetett kérdéskört a tudomány és a közigazgatás kapcsolatáról. Hangsúlyozta, hogy bár a KKM a fő felelőse a kontinensnek, a közigazgatás Afrika-érintettsége az államapparátus számos részterületére terjed ki, és szinte nincs olyan minisztérium, amelynek munkája valamiképpen ne kapcsolódna a kontinenshez. Miniszteri biztos úr alapvetően hat nagy vizsgálendő területet jelölt meg előadásában. Az *alapkutatások* esetében hangsúlyozta, hogy a magyar afrikanisztika közkinccs, amely a teljes akadémiai világ közügye. Ennek kapcsán a fő feladat a kérdésekre (mi, miért, miért éppen most, ott, így stb.) való válaszok megkeresése, az okok feltárása, feedback-ek adása a kormányzat számára. A második nagy terület a tudományos eredmények birtokában végzett *gyakorlati fejlesztésekre*, például a gazdaságdiplomácia és a NEFE, az egészségügy, az oktatás, a környezet- és természetvédelem vagy a közigazgatás területén. Nem elég tehát megszerezni az elméleti és gyakorlati tudást, azt kézzel fogható eredményekké kell átvizsgálni – természetesen a többi szereplő bevonásával. Ezt hívhatjuk *innovációnak*: a fejlesztési eredmények gyakorlatba ültetését helyi laboratóriumi körülmények, pilot-projektek között nem csupán technológiai/műszaki ügyekben, hanem például a branding, a marketing, a design területén. Biztos úr hozott egy példát egy magyar pezsgőről, amely kiváló minősége ellenére nem tudott betörni az afrikai piacra, mert ezüstös csomagolása elütött a helyi igényektől, amelyek szerint a pezsgő színe az arany. A cég ezért egy új, immár arany színű csomagolással próbálkozott, amely azonnal vevőre talált. Nem mehetünk el a *szakértés, szaktanácsadás*

▲ *A közönség*

fontossága mellett, amely megkerülhetetlen a kontinens viszonylatában. Legalább ekkora jelentősége van a hazai feladatoknak, nevezetesen a *tudományos ismeretterjesztésnek*, a klasszikus értelemben vett népművelésnek. A hazai közvélemény még mindig keveset tud a kontinensről, percepciója vagy negatív, vagy nincs. Az ezen való változtatás, a kormányzati célkitűzések megértetésében az akadémiai világ szerepe megkerülhetetlen. Végül, de nem utolsó sorban az *alkalmazott tudomány* is említést érdemel: a multi/interdiszciplináris jelleg megőrzése, a kutatások tematikájának felmérése, a koherencia megteremtése, kutatóműhelyek koordinációja, a nemzetközi kutatócsoportokba történő bekapcsolódás, a könyvkiadás, illetve Afrikával kapcsolatos események szervezése. Mindebben az afrikanista-közösség szerepe azért is kulcsfontosságú, mert, ahogy Suha György rámutatott, az, hogy hosszú évek hiátusa után a kormányzati politika figyelme ismét a kontinens felé fordult, elképzelhetetlen lett volna az akadémiai világ és a civil szféra erőfeszítései, értékmentése és elhivatottsága nélkül.

A második panel két előadása az afrikanisztika fő témái közül kettőt, a gazdaságot és a biztonságpolitikát elemezte. **Kiss Judit** professzorasszony, az MTA Világgazdasági Kutatóintézet munkatársa azt vizsgálta, hogy Afrika impozáns gazdasági dinamizmusa – az évi 4-5 %-os bővülés – mögött van-e valódi fejlődés? Ennek kapcsán kiderült, hogy egyelőre még alig beszélhetünk abszolút növekedésről: csak a két legdinamikusabb térség, Kelet- és Nyugat-Afrika esetében látszik ez a tendencia. A kontinens szerencséje volt, hogy mivel kevésbé volt integrálva a világ-gazdaságba, ezért a 2007/2008-as válság alig érintette, a 2015 óta tartósan alacsony olajára azonban a kitermelő országok számára komoly kihívás. A kínai gazdasági térnyerés kapcsán Kiss Judit leszögezte, hogy az bár látványos, de a számok alapján messze elmarad a percepciótól, a külső tőkebehozatal alig 3-4 %-át teszi ki. A kontinensre érkező segélyek kapcsán az előadó kiemelte, hogy a szubszaharai térség kapja a teljes éves segélyek egyharmadát nagyjából 50 milliárd USD értékben, ezek elköltésének hatékonysága azonban továbbra is számos kérdést vet fel. Fontos, hogy kevés szó esik az afrikai diaszpóra hazautalásairól, pedig azok éves összege (több mint 60 milliárd USD) magasabb, mint a segélyek vagy a beáramló külföldi tőke. Az ebből a hármából összeállított külső függőség eléri a GDP 16 %-át. A növekedés fenntarthatóságával kapcsolatban professzor asszony elmondta, hogy a túlzott méretű külföldi függőség mellett a nyersanyagok nagy aránya, illetve a klímaváltozás hatásai is veszélyeztetik azt. A függetlenség kikiáltása utáni strukturális átalakulás az elmúlt években lelassult, sőt egyes helyeken a visszajára fordult. A koraszülött dezindusztrializáció nem segíti a termelői szektor megerősödését, amely egyes társadalmi folyamatokat (pl. nyugdíjrendszer kiépülése) is hátráltat. A sikeres fejlődéshez elengedhetetlen lenn az ún. DEPTH-program megvalósítása: a diverzifikáció (D), az export versenyképessé tétele (E), a termelékenység (P – productivity), a technológiai fejlesztés (T), illetve a humán tőke (H) minőségének javítása.

△ Marsai Viktor

Marsai Viktor *Terrorizmus és migráció, avagy a biztonságiasítás csapdájában* címmel beszélt a kontinens biztonság kihívásairól, illetve azok percepciójáról az európai közvéleményben. Az előadó hangsúlyozta, hogy bár az elmúlt két évtized ezen a területen egyértelműen komoly előrelépést hozott, nem csupán az átlagemberek, de sok esetben a politikai döntéshozók Afrika-percepciója is megmaradt az 1990-es évek „sötét évtizedének” világában – nem csupán Magyarországon. Így akár tetszik, akár nem, erről az „alapról” kell kezdeni a kontinens folyamatainak bemutatását. Az afro-pesszimizmus gyengítését nehezíti, hogy a földrészén ma is számos olyan biztonsági kihívással szembesülünk a túlnépesedéstől kezdve a radikális csoportokon át a polgárháborúig, amely – a média által preferált negatív szenzációk formájában – a társadalomhoz is eljut, és miközben a Boko Haram rémtetteinek vagy a szomáli kalózkodásnak a hazai médiában is hírértéke van, a pozitív eredmények ritkán jelennek meg a sajtóban. Az előadó beszélt arról is, hogy a biztonságpolitikával foglalkozók különösen nehéz helyzetben vannak, hiszen az ő kutatási területük elsősorban a válságokra, fegyveres konfliktusokra, fenyegetésekre, kihívásokra koncentrálnak, vagyis a negatívumokra. Fontos ugyanakkor, hogy ezek kapcsán sikerüljön megtartani az egyensúlyt: kerülni az apokaliptikus víziókat, felmutatni a pozitív trendeket, változásokat, eredményeket, példákat. Marsai Viktor hangsúlyozta, hogy az elmúlt években számos régi-új szereplő jelent meg ezen a tudományterületen, amely nem független például a Magyar Honvédség afrikai szerepvállalásaitól, az EU és a NATO fokozódó afrikai érdeklődésétől vagy épp a Terrorelhárítási Központ

megalakításától. Ezen szereplők új szempontokat, tudást és ismeretet hoznak be a kutatásba. Ugyanakkor komoly kihívást jelent, hogy gyenge az összekapcsolódás az egyes szereplők, kutatások között, nem alakult ki érdemi műhelymunka. Nincs szisztematikus információ-áramlás a közigazgatási-kormányzati szereplők között sem az államapparátuson belül, sem köztük és az akadémiai világ között, valamint gyakran az akadémiai világon belül sem. Mindez párhuzamos munkákat eredményez, amely értékes kutatásoktól veszi el az energiát. Az előadó szerint ezért fokozni kell a szereplők közti együttműködést, a műhelyek kialakítását, és törekedni kell az egyensúly fenntartására az apokaliptikus képek és a túlzott afro-optimizmus között.

A harmadik panel két előadása Afrikanisztika a világban címmel egyfelől az afrikai kontinensen belüli kutatásokra, illetve oktatásra, másfelől az észak-amerikai és ázsiai Afrika-tudásokra irányította a figyelmet. **Szélinger Balázs**, aki a lapszám megjelenése idején már az újranyitott addiszi magyar nagykövetség külgazdasági attaséjaként tevékenykedik, személyes tapasztalataira alapozott előadásában Etiópiára fókuszált. A Mekelle Egyetem docenseként eltöltött négy év alatt testközelből látta azokat az erőfeszítéseket, melyeket központi és területi kormányzati szinteken, valamint az intézményeken belül tesznek meg annak érdekében, hogy az etióp felsőoktatás versenyképes tudást nyújtson. Ehhez elengedhetetlen a helyben elérhető doktori programok megléte, illetve a PhD-fokozattal rendelkező oktatók számának növelése. A kutatási irányok tekintetében a neves Etiópia-szakértő kiemelte, hogy az afrikanisztikán belül az ún. Ethiopian Studies, azaz az etióp tanulmányok markáns és a világban kiterjedt hálózattal rendelkező tudásbázist képvisel. Ennek valójában 99 százaléka angolul íródik, fő platformot pedig az International Conference of Ethiopian Studies (ICES) nemzetközi konferencia szolgáltat. Ennek 20. jubileumi eseményének éppen a Mekelle Egyetem ad otthont 2018. október 1-5. között,²³ amelyen a remények szerint több magyar kutató is képviseli majd hazánkat. E stúdiumokat művelők számára is vannak természetesen úgymond neuralgikus témák, melyek közül Szélinger Balázs II. Menelik és a gyarmatosítás, illetve a rabszolga-kereskedelem témáit említette példaként. Szélinger kiemelte, hogy emiatt az etióp oktatók saját történelmük tanítását igyekeznek monopolizálni, és tapasztalatai szerint erre vonatkozó kurzusokat nem szívesen engednek át külföldieknek. További problémát jelent az etióp népek történelmi tudatának a nyugati felfogástól eltérő volta. A kutató példaként hozta fel a helytörténeti tárgyú szakdolgozatokat, amelye esetében – nem függetlenül az otthoni közösség nyomásától – nem mindig válik el élesen a történelmi és a vallási/kulturális tartalom. Szélinger azt is kiemelte, hogy az elmúlt években óriási fejlesztések történtek az etióp felsőoktatásban, számos új intézmény nyitotta meg kapuit a vidéki területeken és a fővárosban egyaránt. Néhány közülük – mint az Addisz-Ababai Egyetem – egyes területeken a világ élvonalába tartozik.

Tarrósy István *Afrikanisztika a Csendes-óceán két partján* című előadásában kiemelte, hogy a globális értelemben vett afrikanisztika meghatározó kutatóműhelyei találhatóak az Egyesült Államok néhány kiemelt egyetemén. Az amerikai kormányzat az ún. Title VI szövetségi program keretében tíz felsőoktatási intézményt támogat afrikanisztikai programok megvalósításában. 2013-14-ben egy teljes

évig maga az előadó is megtapasztalhatta egy ilyen centrum működését, amikor Fulbright-kutatóként a University of Florida Afrika Tanulmányok Központjában dolgozott. E „tudásközpontok” összegyűjtik az adott egyetem valamennyi tudományos diszciplínájából az Afrikával foglalkozó kollégákat, tudományos eseményeket, kiadványokat – főként folyóiratokat – koordinálnak, terepmunkákat finanszíroznak, hallgatói dolgozatok, disszertációk témavezetését ösztöngzik. A világ meghatározó afrikanisztikai szervezeteinek jó része, így például az African Studies Association (ASA) is az USA-ban fogja össze a kutatók hálózatosodását. E szervezetek másik fontos ágát azonban biztosan Ázsiában, azon belül is Japánban találjuk – jelesül az 1964 áprilisa óta működő Japan Association for African Studies (JAAS) képében. Kína 2000 óta, egybefonódva az akkor elindított Forum on China-Africa Cooperation (FOCAC) csúcstalálkozó-diplomáciával, folyamatosan bővíti afrikanisztikai agytrösztjeinek, kutatóműhelyeinek körét. Kína afrikai jelenléte persze egyáltalán nem újkeletű, és emígyen a rendszerezett kínai Afrika-tudások megléte sem. Már az 1900-1949 közötti időszakban fontos volt „érezkelni Afrikát”, aztán 1949-65 között „támogatni Afrikát”, majd 1966-76 között mind jobban „megérteni Afrikát”, végül 1976-2000 között szisztematikusan „tanulmányozni Afrikát”, hogy a 2000-tól induló folyamat kellő szakmai/tudományos támogatást kapjon.²⁴ Az ázsiai Afrika-tudásgyarapítók között emelte még ki Tarrósy István Korea szerepét, különösen a Hankuk University of Foreign Studies Afrika Tanulmányok Intézetét, mely 1977. március 15-től támogatja a koreai afrikai jelenléte, fejlesztési projekteket. Mindezt

 Tarrósy István

azért fontos hangsúlyozni, mert az európai gyarmatosító hatalmak által korábban összegyűjtött tudás, illetve a kialakított kutatóközpontok egyeduralma mára megtört: a kontinens „feltérképezésében”, de még inkább megértésében az új globális játékosok is megjelentek és egyre komolyabb eredményeket érnek el nem csupán gazdasági, de tudományos területen is, új perspektívákat és lendületet adva a diskurzusnak. Ilyen értelemben is beszélhetünk tehát az Észak–Dél viszonyrendszert felülíró-kiegészítő Dél–Dél kapcsolatokról.

A konferencia negyedik, záró panelje azon magyar civilekre koncentrált, akik évek óta afrikai terepen tevékenykednek, ezáltal komoly hozzáadott értéket képviselnek a hazai afrikánisztikai tudásbázis számára – nem mellékesen a kormányzati politikák számára jelentenek egyértelmű kapaszkodót bizonyos esetekben. A panel keretében két kerekasztal-beszélgetésre került sor. Az első eszmecsere során **Biernaczky Szilárd**, **Sárkány Mihály** és **Kanizsay Endre** professzorok, a szakma doyenjei osztották meg nézeteiket a magyar afrikánisztika múltjáról és jelenéről. A moderátori szerepet betöltő Búr Gábor aláhúzta annak jelentőségét, hogy a magyar afrikánisztika egy „igazán jó közösség”, melyet nem veszélyeztetett a frakcionalizálás. Egységes képet mutató, összetartó és egymást segítő, támogató hálóról van szó, amely képes a generációk közötti időbeniséget is pozitívan megragadni, együttműködéseket indukálva a szereplők között. A felszólalók hangsúlyozták a már megszületett magyar Afrika-tudás összegyűjtésének, rendszerezésének szükségességét, illetve az arra vonatkozó kutatások folytatását. Ismét felmerültek azok a tudományterületek – mezőgazdaság, kulturális antropológia – amelyek komoly visszavágásokat szenvedtek el az elmúlt évtizedekben, és amelyeknek alig néhány elhivatott képviselője akad a hazai afrikánisztikában. A második kerekasztalra – Tarrósy István vezetésével – az **AHU**, a **Taita Alapítvány**, az **Afrikáért Alapítvány** és az **Afrika Másként Alapítvány képviselői** kaptak felkérést. Amellett, hogy a jelenlévők mindannyian röviden összefoglalták helyi terepi tapasztalataikat, egybehangzóan kijelentették, hogy munkáik képesek hozzájárulni a magyar afrikánisztika nemzetköziesedéséhez. Fontosnak vélték a szinergikus együttműködéseket, melyek az akadémiai, de még inkább a kormányzati és az üzleti szektorokkal lesznek még lényegesebbek a jövőben. Amellett, hogy a folyamatos afrikai jelenlét az adott vállalásaik miatt elengedhetetlen, komoly hozadékkal kecsegtet a mindenkori „magyar jelenlét(ek)” megítélésében, tehát a kormánynak sokkal jobban kellene ezekre építenie, illetve e tevékenységeket támogatnia, akár egy-egy jól meghatározott EU-s mikroprojekt, vagy hálózatos együttműködés formájában.

A konferencia zárásaként Tarrósy István és Marsai Viktor néhány előremutató konklúziót fogalmaztak meg. Ezek közül megemlítendő az eddig sokak által töretlen elszántsággal fejlesztett hazai afrikánisztika, egyfajta magyar Afrika-tudásbázis gondozása és folyamatos bővítése. A jövőre nézve fontos a műhelymunkák ösztönzése és erősítése, a magyar afrikánisztika nemzetközi láthatóságának növelése. Ehhez elengedhetetlen a terepi munka és az abból primér módon kinyerhető tudás, melyet egyrészt a vezető nemzetközi szaklapokban, másrészt a magyar orgánumban kell közkinéssé tenni úgy tudományosan, mint ismeretterjesztő módon. A hazai

és a nemzetközi hálózatosodás ösztönzése és táplálása kritikusan fontos, hiszen szükséges a mind mélyebb tudományos beágyazottság elérése. A magyar Afrikáról szóló tudáskorpusz bővítése valójában alapfeladat, melyhez sajnos nincsenek meg a kellő mértékű hazai források. E tekintetben is fontos a külügyi kormányzat támogató – egyúttal bevonó – tevékenysége, hiszen mind az alap kutatások, mind a niche kutatások képesek olyan tudásokat eredményezni, szolgáltatni, melyek a kormányzat sikeres Afrika-politikáját segíthetik. A konferencia résztvevői megegyeztek abban, hogy a lehető legjobban igyekeznek kiaknázni az új akadémiai albizottság kereteit, továbbá a 2018 során jelentkező magyar és itthon rendezett nemzetközi konferenciákon további hálózati kapcsolatokat felerősíteni. Szélinger Balázs felvetését pedig, mely egy jövőbeni visegrádi közös nemzetközi egyetemet (V4 UNI) vizionált Etiópiában, feltétlenül érdemesnek találják a részletesebb kimunkálásra és egy nemzetközi pályázatban történő megfogalmazására.

Az NKE-n létrehozott Afrika Kutatócsoport tevékenységének futamideje 2018. február 28-ával ugyan véget ér(t), de ez természetesen nem jelenti a munka végét. Egyrészt a Kutatócsoport keretében megírt és szerkesztett magyar és angol nyelvű kötetek nyomdai munkálatai még folytatódni fognak, a kész művek vélhetőleg 2018 őszén kerülhetnek az olvasók elé. A következő hónapokban szintén megjelennek majd a projekthez kapcsolódó elemzések is, elsősorban a Nemzet és Biztonság folyóiratban, valamint az Stratégiai és Védelmi Kutatóközpont Elemzései között. Maga az afrikanista-közösség pedig már gőzerővel készül kétévenkénti „ünnepére”, a 2018. májusi, immár ötödik alkalommal megrendezett nemzetközi Afrika-konferenciára. A lendület tehát, amelyet a 2000-es évek adtak a hazai afrikanisztikának, szerencsésen kitart és előremutat. Az afrikai témákban megszülető szakdolgozatok, diplomamunkák, tudományos diákköri dolgozatok és doktori értekezések növekvő száma, az afrikai tárgyú konferenciákat kísérő érdeklődés – a 2017. június 1-i konferencián csaknem száz fő, a 2016-os pécsi nemzetközi konferencián 16 ország majd’ 80 szakértője vett részt – mind azt mutatják, hogy a téma egyre nagyobb figyelemre tart számot, és immár túllépett egy elkötelezett, de szűk csoport szenvedélyén. ☀

A jövőre nézve fontos a műhelymunkák ösztönzése és erősítése, a magyar afrikanisztika nemzetközi láthatóságának növelése. Ehhez elengedhetetlen a terepi munka és az abból primér módon kinyerhető tudás, melyet egyrészt a vezető nemzetközi szaklapokban, másrészt a magyar orgánumban kell közkinccsé tenni úgy tudományosan, mint ismeretterjesztő módon

Jegyzetek

- 1 A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében működtetett Afrika a globálizált világban elnevezésű *Ludovika Kutatócsoport* keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.
- 2 Szabó Loránd: African Studies in Hungary: The African Research Centre of the University of Pécs. *Modern Africa*, Vol. 1, No. 1. 2013. 126-127. o.
- 3 Ld. erről Vojnits András: 125 és 25 év (1/2). 125 éves a Teleki-expedíció, illetve 125 és 25 év (2/2). 25 éves a Magyar Tudományos Afrika-expedíció. *Afrika Tanulmányok*, Vol. 7, No. 2 és 3. 2013. 117-144. és 73-100. o.
- 4 Ld. Sebestyén Éva, Szombathy Zoltán és Tarrósy István: *Harambee. Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára*. Publikon Könyvek – ELTE BTK Afrikanisztikai Oktatási Program, Pécs: Publikon Kiadó, 2006.
- 5 B. Wallner Erika és Biernaczky Szilárd: Érzelmes szavak egy elektronikus könyvtár születéséről. In: Balogh Sándor, B. Wallner Erika és Biernaczky Szilárd: *Magyar Afrika Tudástár. Egy elektronikus könyvtár születése*. AHU MATT Könyvek, Érd: Mundus Novus Kft, 2017. 18. o.
- 6 Ld. <http://www.ahu.hu/images/pdf/Afrikai-Strategiai-Ajanlasok.pdf>
- 7 Uo. 3. o.
- 8 Magyar külpolitika az uniós elnökség után. Külügyminisztérium, 2011. http://eu.kormany.hu/download/4/c6/20000/kulpolitikai_strategia_20111219.pdf Megtekintve: 2017.06.14.
- 9 Uo. 45.o.
- 10 Uo. 46.o.
- 11 Lásd Suha György: A magyar afrikanisztika lehetőségei a hazai külpolitika támogatásában. Előadás, 2017. június 1.
- 12 Afrika-fórum – Martonyi: erősebb együttműködésre van szükség Magyarország és Afrika között. 2013.06.06. <http://www.szon.hu/afrika-forum-martonyi-erosebb-egyuttmukodesre-va-szukseg-magyarorszag-es-afrika-kozott/2285846> Megtekintve: 2017.06.14.
- 13 Budapest Africa Forum. 2015. <http://budapestafricaforum.kormany.hu/> Megtekintve: 2017.06.14.
- 14 Stipendium Hungaricum. 2015. <http://budapestafricaforum.kormany.hu/stipendium-hungaricum> Megtekintve: 2017.06.14.
- 15 A Déli Nyitás politikájának afrikai dimenziója. 2015. <http://budapestafricaforum.kormany.hu/deli-nyitas> Megtekintve: 2017.06.14.
- 16 5/2017. (II. 3.) KKM utasítás a Külgazdasági és Külügyminisztérium Szervezeti és Működési Szabályzatáról. https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A17U0005.KUK×hift=ffffff4&txreferer=00000001.TXT Megtekintve: 2017.06.14.
- 17 Konzuli tájékoztatás – Csád. 2017. <http://konzuliszolgalat.kormany.hu/afrika?csad> Megtekintve: 2017.06.14.; Konzuli tájékoztatás – Eritrea. 2017. <http://konzuliszolgalat.kormany.hu/afrika?eritrea> 2017.06.14.; Konzuli tájékoztatás – Dél-Szudán. 2017. <http://konzuliszolgalat.kormany.hu/afrika?del-szudan> Megtekintve: 2017.06.14.
- 18 Konzuli tájékoztatás – Niger. 2017. <http://konzuliszolgalat.kormany.hu/afrika?niger> Megtekintve: 2017.06.14.
- 19 Uo.
- 20 Ld. africa.pte.hu
- 21 A magyar afrikanisztika napjainkban. <http://netk.uni-nke.hu/hirek/2017/06/02/a-magyar-afrikanisztika-napjainkban> Megtekintve: 2017.06.16.
- 22 Uo.
- 23 Ld. <http://www.ices20-mu.org/#>
- 24 Ld. Li Anshan: African Studies in China in the Twentieth Century: A Historiographical Survey. *African Studies Review*, Vol. 48, No. 1, April 2005, 59-87. o.

English Abstract

Generations and Directions – Hungarian African Studies at the Beginning of the 21st Century. Outcomes of a Conference

The intention of this article is to offer an overview of the national project formulated and managed at the National University of Public Service from the spring of 2017, which ran for twelve months using the financial support of a KÖFOP scheme. The paper argues that the project has neatly contributed to the series of initiatives supporting African Studies in Hungary. The Ludovika Research Group entitled Africa in a Globalized World – Opportunities and Challenges held a nation-wide conference on June 1st, 2017, focussing on the Hungarian Africanists' community and involving them in a debate over their past achievements and future prospects. This study does not only reveal the summaries of the major points of the discussions, but rather aims at synthesizing all the results and ideas of collaboration in a comprehensive narrative, also making transparent efforts to further revitalize the commitments of the Africanists' community for years ahead.

A szerzőkről

Marsai Viktor

Ph.D., egyetemi tanársegéd,
Nemzeti Közszolgálati Egyetem

Tarrósy István

egyetemi docens, igazgató
Pécsi Tudományegyetem,
Afrika Kutatóközpont

About the Authors

Viktor Marsai

Ph.D., Junior Lecturer,
National University of
Public Service

István Tarrósy

Associate Professor, Director
Africa Research Centre,
University of Pécs

@

marsai.viktor@uni-nke.hu
tarrósy.istvan@pte.hu

Erdősi Ferenc

A Közel-Kelet közlekedése

Miközben a sajtóban a Közel-Kelet politikai konfliktusairól szóló hírek vannak többségben, a térség minden vonatkozásban létfontosságú közlekedéséről vajmi keveset tudunk. Ezt az adósságot törleszti az első magyar nyelvű könyv, mely részletes ismereteket ad a közlekedéshálózat geopolitikai/geoökonómiai tényezők által erősen befolyásolt kialakulásáról, az egyes közlekedési alágazatok mai infrastrukturális és forgalmi jellemzőiről, az országok közötti fejlettségbeli különbségéről.

Sok szempontú elemzésre alapozva mutatja be a szerző a távolsági olajszállításban bekövetkezett technológiaváltás okait, továbbá a „Dubaj-szindrómát”, az olajországok bámulatos légiközlekedés-fejlesztését és a kontinensek közötti forgalmi „fordítókörong” megvalósításából származó hasznot.

Keresse a kötetet a LÍRA Könyvesboltokban,
a független könyvesboltokban és az internetes portálokon
vagy rendelje meg a Publikon Kiadótól a www.publikon.hu oldalon.